

O metafizică a persoanei

— TEREZA-BRÎNDUȘA PALADE —

RECENZIA lui Ștefan Stănciugelu la *Noaptea gândirii metafizice. O istorie a nominalismului lui Hobbes*¹ îmi oferă rara ocazie a unui dialog de idei cu un coleg de catedră (printre meritele *Ideilor în Dialog* se numără, iată, și acela de a facilita schimburile intelectuale între colegi de breaslă care lucrează în aceeași instituție). De asemenea, recenzia îmi oferă prilejul, pentru care îi sunt recunoscătoare autorului ei, de a elabora și clarifica mai atent poziția filozofică și metodologică pe care o susțin în această carte.

Trebuie spus de la bun început că recenzia lui Ștefan Stănciugelu este mult mai sistematică și ordonată logic decât reușește să fie propria mea lucrare. Rigoarea formală și competența metodologică îi permit autorului să realizeze o reconstrucție logică a argumentelor scurtei mele istorii a atomismului individualist, care pornește de la nominalismul lui Ockham. În plus, recenzia estimează cu generozitate că lucrarea mea ar putea, prin îndrăzneala ei, să schimbe paradigma metodologică actuală a științelor social-politice, guvernate de teoria alegerii raționale și de modele de analiză atomist-individualistă. Deși este greu de crezut că acest studiu epistemologic ar putea avea un asemenea impact revoluționar, observația că am prezentat fără temeri și precauții de limbaj eșecurile politice, ideologice și sociale ale individualismului atomist este judicioasă. De asemenea, este adevărat că pentru a susține metodologic o noțiune de *bine comun* în cercetarea social-politică, fără a eșua în colectivism, este nevoie de metafizică – simpla recunoaștere a intereselor individuale agregate nu ține decât de o „fizică” economică și socială, care izolează implicit indivizii și îi face vulnerabili față de sistemele de putere.

Totuși, cred că ar fi binevenite și câteva precizări și nuanțări suplimentare. În ce privește polaritatea atomism-holism (individualism-colectivism), este evident că lucrarea mea optează pentru evitarea acestei dihotomii, prin afirmarea relaționalității sociale a persoanei umane. Dar această premisă relațională

nu este ontologică (nu este reductibilă la enunțul „omul este o ființă fundamental socială”), ci metodologică, etică și politică.

În această lucrare de epistemologie, nu era locul să dezvolt o metafizică a persoanei – totuși, m-am referit explicit la „omul *privit ca o persoană aflată în relație cu alte persoane*” (p. 98). Prin urmare, omul este mai întâi de toate o *persoană* care dispune de o autonomie substanțială (ontologică), dar care nu se poate realiza decât prin relația sa cu un altul: cu o altă *persoană*. Relația are, prin urmare, un soi de realitate *sui generis*, fără însă ca persoana să depindă într-un mod *substanțial* de ea. Această intuiție relațională despre persoana umană poate să arunce, într-adevăr, o lumină asupra cercetării curente din științele social-politice, care s-a blocat în teoria alegerii raționale și în teoria jocurilor, dar relația nu poate deveni o realitate substanțială sau ontologică. „Comunitarismul” de care se apropie relaționalitatea pe care o susțin, după aprecierea lui Ștefan Stănciugelu, nu conduce, așadar, la substanțializarea relației sau la tratarea ei ca un fundament ontologic – în acest caz, ar fi vorba de colectivism. Aș spune că relaționalitatea, așa cum o văd eu, susține mai degrabă comunitatea interpersonală decât pur și simplu „comunitarismul”.

Motivul principal pentru care cred că persoana are o autonomie substanțială ține însă de o metafizică realistă: de faptul că *în realitate* persoana umană „subzistă prin sine”, într-un sens ontologic – ceea ce în nici un caz nu susține exclusivismul egoist al individualismului, ci mai degrabă deschiderea persoanei către relaționalitatea etică și socială prin care se poate realiza.

Solidaritatea la care ader nu trebuie, așadar, privită ca o indistinție ontologică între persoane individuale, ci ca o valoare care respectă vocația persoanei umane de a-și trata semenii cu bunăvoință și prietenie.

Ștefan Stănciugelu are perfectă dreptate să denunțe, chiar mai explicit decât am făcut-o eu, hegemonia metodologică din științele sociale și sesizează cu acuratețe polemica mea implicită

cu naturalismul, care a impus în aceste științe adoptarea unei metodologii pozitivistice, blocată în tehnici de măsurare cantitativă. Cercetarea calitativă „pierde teren” în fața abuzului de statistică și de cuantificare matematică a tuturor fenomenelor sociale și umane (un exemplu frapant este învățământul european de astăzi, care, după reforma de la Bologna, este obsedat de „măsurarea calității”). Ceea ce este calitativ și prin excelență *uman* devine tot mai marginal, din cauza abuzului de evaluare cantitativă care s-a impus ca o tehnică obligatorie a cercetării contemporane „de calitate”. La originea acestei metodologii cantitative stă într-adevăr noțiunea fizică de *individ* privit ca un *atom social*. Această gândire comite însă, o dată în plus, eroarea de a izola ceea ce poate fi măsurat („individul”, privit ca un agent fizic, dotat cu anumite interese și preferințe), față de persoana privită în totalitatea ei – și chiar față de „scopul în sine” al imperativului practic al lui Kant, care „reprezintă un început pentru configurarea unei etici personaliste” (p. 95). În absența unei responsabilități *personale* a omului, care corespunde privirii metafizice asupra ființei umane, nu numai științele sociale, ci și etica se află în criză – în etica lui Kant, de pildă, criza este aceea că voința autonomă nu poate construi o motivație convingătoare de acțiune morală, ceea ce face ca *datoria* să rămână suspendată într-un soi de moralism abstract. *Nevoia de metafizică* pe care o semnaleză Ștefan Stănciugelu pare să fie astfel chiar mai vastă decât cea din câmpul metodologiei social-politice.

Dar, pentru că metafizica a cărei „noapte” o semnez este în primul rând filozofia *realistă* a căutării adevărului, mai curînd decât cea a speculației de sistem asupra lui (de acest gen de speculație idealistă mă despart încă de la primele pagini), nu sunt sigură că numai imaginația, susținută de logica deductivă, poate potoli setea noastră de o metafizică autentică. „Metoda” metafizicii realiste este mai curînd una inductivă, căutînd principiile prime care unifică particularele, dar pornind întotdeauna de la acestea – de la obiectele singulare concrete ale

experienței, și nu de la o imaginație subiectivă. Este adevărat, însă – și aici subscriu la concluziile lui Ștefan Stănciugelu –, că factualul și măsurabilul ne-au blocat inteligența, împiedicîndu-ne să vedem că ceea ce le transcende este de multe ori mai important pentru organizarea vieții noastre decât categoriile raportate numai la experiență.

O ultimă precizare: filantropia, așa cum o înțeleg în această lucrare, provine într-adevăr din teologie, dar și dintr-o metafizică a persoanei care nu se poate realiza pe sine decât prin iubirea față de alte persoane, aplicîndu-se numai într-un sens *derivat* vieții social-politice. Pe urmele lui Toma de Aquino, am susținut că iubirea (caritatea) este o virtute care dezvoltă capacitatea de înțelegere a misterelor ultime ale realității. Aceasta nu înseamnă că ordinea iubirii ar fi aceeași cu cea a inteligenței, ci că iubirea este o forță spirituală care poate anima o cercetare inteligentă a finalității (a *cauzei finale*, și nu doar a cauzelor secundare). În viața socială, această iubire animă într-adevăr *solidaritatea* și interesul pentru *binele comun*, dar, din punctul de vedere al metafizicii, acest proces are mai degrabă un sens secundar, prioritară fiind cercetarea asupra finalității, sau cultivarea unei priviri metafizice asupra realității. În Cartea a VI-a a *Eticii nicomahice*, Aristotel stabilește o ierarhie între contemplația filozofică și acțiunea politică: iubirea poate stimula în primul rînd inteligența contemplativă, care nu își are scopul decât în ea însăși, și inspiră numai într-un sens secundar „prietenia civică”, bazată pe un *telos* și un *ethos* comune. Dacă autorul *Eticii nicomahice* ar trăi în zilele noastre, nu ar putea deplînge numai într-un sens instrumental absența unei gândiri metafizice, deși propria sa metafizică realistă inspiră și orientează valorile *Eticii* și *Politicii*; el ar afirma probabil că metafizica ne lipsește și prin ea însăși, prin calitatea spirituală pe care o oferă inteligenței noastre.

✎

¹ Este vorba de lucrarea mea cu acest titlu, publicată la Galaxia Gutenberg, în 2008, și recenzată în articolul lui Ștefan Stănciugelu, „Nevoia de metafizică”, în *Ideii în Dialog* 3 (54)/2009. ✎